

Originele titelpagina van het boek uit 1874

L'auteur et les éditeurs déclarent réserver leurs droits de traduction et de reproduction à l'étranger.

Cet ouvrage a été déposé au ministère de l'intérieur (section de la librairie) en octobre 1874.

PARIS. TYPOGRAPHIE DE E. PLON ET Cie, RUE GARANCIÈRE, 8.

LA HOLLANDE PITTORESQUE

VOYAGE

AUX VILLES MORTES

DU ZUIDERZÉE

PAR

M. HENRY HAVARD

ILLUSTRÉ D'APRÈS LES CROQUIS DE M. VAN HEEMSKERCK VAN BEEST
ET DE L'AUTEUR

PARIS

E. PLON ET Cie, IMPRIMEURS-ÉDITEURS
10, RUE GARANCIÈRE

1874

Tous droits réservés

The background of the cover is a painting in a warm, brownish-gold palette. It depicts a large sailing ship, with its massive mast and sail dominating the upper half of the frame. The sail is a light, yellowish-brown color, while the mast is dark. In the lower foreground, a smaller, dark-hulled boat is visible, crowded with figures. The water is dark and textured. The overall style is that of a 19th-century maritime painting.

Henry Havard

Pittoreske reis
langs de dode steden
van de Zuiderzee

Henry Havard

Pittoreske reis
langs de dode stedén
van de Zuiderzee

Bezorgd en vertaald door

Lex Wapenaar

Mastix Press
Amsterdam 2012

De doolhof van Friesland – Een ontrechte reputatie –
 Vier religieuze sekten voor driehonderd inwoners –
 Het Friese karakter – Doop, verloving en uitvaart

159

Als u naar Stavoren gaat, zo zei men ons in Leeuwarden, Harlingen en Franeker, 'vergeet dan niet Molkwerum te bezoeken. Het is de doolhof van Friesland.' Deze naam 'doolhof van Friesland' had iets uitdagends. Wat zou dat dan wel betekenen, een doolhof van Friesland? 'Bent u er zelf geweest?' vroegen we dan, omdat het ons aan uitleg of informatie ontbrak. 'Nee, maar het is zeer interessant, de doolhof van Friesland!' Er was niet aan te ontkomen en omdat we toch in Stavoren waren, besloten we tot een bezoek aan dit buitengewone Molkwerum, waarover men zoveel sprak en dat niemand uiteindelijk kende.

Op een ochtend gingen we daarom op zoek naar een voertuig dat ons naar de doolhof kon voeren. Het regende dat het goot en we voelden er weinig voor om over doorweekte wegen de twee mijl naar Molkwerum te voet af te leggen. De voormalige koninklijke stad was echter tamelijk slecht voorzien van paarden en rijtuigen. Er waren diligences noch verhuurders; een enkele boer bezat nog een oude merrie en een karretje met een dekzeil, maar weigerde deze ons ter beschikking te stellen.

'Ik betaal geen belasting als verhuurder en als ik mijn rijtuig verhuur, ben ik in overtreding.'

'Niemand zal ervan horen.'

'Binnen twee uur zal de fiscus zijn gewaarschuwd en krijg ik mijn proces-verbaal, mijn dagvaarding en mijn boete. Ach, u kent de jaloezie van mijn burens niet en het zit ze zo hoog dat ik een paard bezit, dat ze alles zullen doen om me overlast te bezorgen.'

Er was wel een manier om alles te regelen; namelijk door ons de kar uit te lenen en niet te laten betalen. Maar een dergelijk voorstel doet men niet, zeker niet aan een boer. De boerin maakte trouwens een eind aan ons aandringen.

'Zeg ze dat het niet zo ver is en dat ze best te voet kunnen gaan,' schreeuwde ze naar haar man.

Omdat er geen andere mogelijkheid was, legden we ons daarbij neer en nadat we een kleine gids hadden genomen om de hekken voor ons te openen,* gingen we, ondanks wind en regen, lopend op weg. De weg van Stavoren naar Molkwerum loopt langs de dijk en heeft dus niets schilderachtigs. Links verrijst de eindeloze heuvel, waarop enkele magere schapen grazen. Rechts strekken zich de weilanden uit, doorsneden door houtwallen en bevolkt met fraaie zwartbonte koeien. Nu en dan wordt de vlakte doorkruist door een kanaal of een houten hek; verder weg doemt een windmolen op om het water omhoog te voeren,** of het huis van de sluiswachter, die dag en nacht over het kanaal en de sluis waakt. In de verte zien we echter al spoedig een grote, gepunte toren uit een bosschage steken en vervolgens zwarte huizen met rode daken. Dan steekt de kleine gids zijn arm met het rottinkje uit en zegt: 'Dat is Molkwerum.'

We hoefden slechts rechtdoor te lopen. Het arme kind, dat tot op het bot doorweekt was, stuurden we met een kwartje terug naar huis. Vermoedelijk had de brave jongen nog nooit zo'n schat in handen gehad, want nadat hij de munt in stomme verbazing had bekeken vluchtte hij hals over kop, achterom kijkend om te zien of we hem niet volgden om het weer af te nemen. Binnen een half uur bereikten we de eerste huizen en betraden we, doorweekt en onder de modder, de Friese doolhof.

Als er ooit een reputatie ongerechtvaardigd was, dan is het wel die van Molkwerum. Behalve dat dit kleine dorp van driehonderd zielen geen wegen heeft, maar slechts paden om de huizen met elkaar te verbinden, is het gelijk aan alle dorpen ter wereld. Volkomen onpraktisch beschrijven deze paden gebogen lijnen, die de afstanden vergroten zonder het uitzicht te verfraaien. De auteur van *Délices des Pays-Bas* schreef in 1769: 'Als een vreemdeling er is binnengegaan, heeft hij een gids nodig om de doolhof weer te verlaten.' Waarschijnlijk is de schrijver zelf nooit in Molkwerum geweest, anders had hij niet zo'n blunder gemaakt. Een zesjarig kind zou

* In Friesland zijn de weilanden onderling niet gescheiden door een greppel vol water, zoals in Holland; zodat het vee over de weg loopt en deze is zelfs afgesloten om te voorkomen dat ze van de ene weide de andere in lopen. Deze hekken, die iedere honderd meter opdoemen, zijn bijzonder ongemakkelijk, vooral als men per rijtuig reist, want men moet ieder moment uitstappen, het hek opendoen, het rijtuig laten passeren en het hek weer sluiten om te voorkomen dat het vee ontsnapt.

** Zowel in Friesland als in Holland staan lange rijen windmolens die voorkomen dat de polders voortdurend onder water staan. Deze molens brengen het water uit de sloten naar de grotere en hoger gelegen kanalen, die op hun beurt op identieke wijze in verbinding staan met kanalen die nog hoger liggen en het water naar zee moeten afvoeren. Het niveau van deze laatste is soms drie tot vier meter hoger dan de weilanden die ze omsluiten. Wanneer er een schip door vaart, geeft dat vanaf het weiland een hoogst eigenaardig effect. Het is alsof het over een heuvel vaart.

binnen tien minuten de tien of vijftien paden kennen die elkaar kruisen en in dit geheel bestaat er slechts één ding dat zou kunnen verbazen, namelijk dat de brave mensen zich twee eeuwen lang hebben onderworpen aan deze ongemakken en deze smalle lanen met hun malle bochten niet hebben vervangen door goede wegen, breed, recht en ordelijk geplaveid.

Het kostte ons niet meer dan een half uur om het dorp uitgebreid te bekijken, alle huizen goed te bestuderen, de kerk te onderzoeken en door de tuinen te wandelen. In dat geheel ontdekten we niets opmerkelijks, behalve dat deze driehonderd bewoners lid waren van vier verschillende kerkgenootschappen* en dat een aantal woningen op die in Hindeloopen lijken. Dat is overigens de enige overeenkomst tussen de twee plaatsen. Het kostuum en het dialect waren vroeger vrijwel identiek. Wanneer we de Friese taal bespreken zullen we ons bezighouden met hun dialect. Wat betreft het kostuum, dat tot de allervreemdste behoort, het verschilt niet van dat van Hindeloopen met uitzondering van enkele details die voor vreemden nauwelijks waarneembaar zijn. Daar is in de eerste plaats de zondok. Een gesteven, geruiten hoofddoek completeert het kapsel, dat noch dezelfde nuances noch op dezelfde manier wordt geplooid; vervolgens de overjas met grote ranken, die op bijzondere dagen werd toegevoegd aan de zo gecompliceerde onderdelen van het Hindelooper kostuum, maar in Molkwerum niet werd gedragen.

Tegenwoordig zijn al die bizarre vormen, vreemde gebruiken en onverwachte kleuren verdwenen en de vrouwen van Molkwerum zijn, net als die van Hindeloopen, teruggekeerd tot de algemene vrouwenkleding. Het is hetzelfde onbeduidende kostuum dat gedragen wordt door alle platelandsbewoners en dat u in streken ziet waar men vroeger gelukkig was dat men iets nieuws had gecreëerd en iets oorspronkelijks bezat, maar dat helaas is verdwenen. Maar wijst de overeenkomst in taal, architectuur en kostuum, die vroeger tussen deze twee kleine agglomeraties bestond, niet op dezelfde oorsprong en bevestigt ze niet de veronderstelling dat Molkwerum aanvankelijk een landbouwkolonie van Hindeloopen was?

Terwijl we ons overgaven aan deze esthetische en etnografische bespiegelingen, was de regen overgegaan in onweer en boven het hele land was een ware storm losgebarsten. Daarom traden we de plaatselijke herberg binnen, waar we als bevrijders werden ontvangen. De eigenares van het logement was bezeten door een heilige angst voor de bliksem. Toen we de gelagkamer binnengingen, was deze geheel duister. Alle luiken en gordij-

* In Molkwerum wonen ongeveer 220 calvinisten, zeventig mennonieten, elf katholieken en twee luthersen.

nen waren gesloten, en ten prooi aan een hevige angst was de brave vrouw met bevende ledematen op een kleine rieten stoel in een hoek gekropen. Toen ze versterking zag verschijnen vatte ze weer moed. Ze riep haar dochter, die in een ander vertrek zat te beven, en om ons te verwarmen liet ze ons haar beste likeuren inschenken, die overigens afschuwelijk smaakten.

Ook de zoon kwam ons bezichtigen. Het was een zestienjarige jongen die een enorme pijp rookte. Hij nestelde zich in een hoek, verloor ons geen moment uit het oog en sprak, met gekruiste armen, geen woord. Dat is een van de bijzondere Friese karaktertrekken, deze vreemde onbewogenheid. Als men ze zo ziet, onverstoorbaar en zwijgend, peinzend en ondoorgrondelijk, lijkt het of ze tot een andere wereld behoren en dat niets in hun omgeving ze kan interesseren. Ze staan schijnbaar buiten het leven. Men zou geloven dat het sfinxen zijn en men vraagt zich niet af waar ze aan denken, maar of ze wel denken. Alleen de vrouwen zijn wat spraakzamer, dankzij een van die aimabele eigenschappen van hun geslacht. Met vreemdelingen tonen ze zich zelfs gezellige praatsters en ze beantwoorden de vragen die ze worden gesteld.

Het zal duidelijk zijn dat ik hier alleen praat over de bevolking van het platteland. De Friezen in de stad zijn vriendelijk en beleefd, een beetje koeltjes, zoals iedere serieuze Nederlander, maar dienstvaardig, en als men eenmaal de weg naar hun hart heeft gevonden blijken het toegewijde vrienden, aanhankelijk en oprecht. Ze zijn niet opvliegend, maar hun karakter is niettemin bruusk, onverzettelijk en ze verdragen nauwelijks tegenspraak. Ze zijn snel geraakt, opvliegend, maar deze aangeboden strengheid wordt ruimschoots gecompenseerd door rondborstigheid en een volmaakte verfijning. Ik zou willen zeggen: 'De vriendschap van een Fries is een zegen van de goden.' Deze vriendschap komt niet geleidelijk. Men schenkt ze u spontaan, volkomen en zonder voorbehoud. Het is beslist geen goed dat u kunt veroveren door voorkomendheden of beminnelijkheid. Wanneer ze u niet vanaf de eerste dag wordt geschonken, zult u haar nooit ondervinden. U blijft een kennis, maar wordt nooit een vriend. Het is een zeer opvallende karaktertrek: de combinatie van deze twee sentimenten, die elkaars tegenpolen zijn, deze Scandinavische onstuimigheid, verenigd met een oosterse onbewogenheid. Men kan het vergelijken met een gletsjer die een vulkaan bedekt.

De storm woedde intussen nog steeds; herhaaldelijk opende ik de luiken om naar buiten te kijken. De lucht was zwart, en buigend onder de rukwinden tekenden de bomen hun zwarte silhouetten; sidderend leken de huizen zich klein te maken om aan de elementen te ontsnappen. Een bliksemflits doorkliefde nu en dan de hemel en verlichtte hem als

Bengaals vuur. Het water, dat van de daken stroomde en midden in de weg een geul groef, maakte een dof en luguber geluid, dat zich vermengde met het gefluit van de wind. Alles in de natuur scheen omver te worden geworpen. Hoog op een nest zat een eenzame ooievaar met de rug naar de wind en de snavel in de lucht. Het dier beschermde de jongen, waarvan men de lange snabels en de gele koppen kon waarnemen. Onbeweeglijk en majestueus leek ze door moederliefde onaantastbaar voor de storm die rond haar woedde en de ijskoude regen die haar lijf geselde.

Weldra leek het onweer echter te gaan liggen; het weer klaarde op. Dikke wolken rolden nog langs de horizon en het geluid van de donder schrikte het vee op in de weilanden. Maar we hadden haast om ons schip te bereiken. Daarom namen we afscheid van de gastvrouw en kozen gezwind de weg naar Stavoren.

De afstand naar de haven hoopten we binnen anderhalf uur te overbruggen, maar we hadden buiten de waard gerekend, dat wil zeggen buiten de regen die in kracht verdubbelde en de donder die zich opnieuw deed gelden. Gelukkig ontdekten we halverwege een aardig huisje, ingegraven onder aan de dijk, waarheen we ons haastten. Het was de woning van de sluiswachter, die ons allerhartelijkst ontving. Hij woonde daar met zijn dochter en beiden boden onmiddellijk hun diensten aan. Vanwege onze aanwezigheid trok het meisje zelfs kousen aan, want toen we haar verrasten liep ze met blote voeten in haar blanke klompen.

‘Dat lijkt me helemaal geen Fries,’ zei ik tot Van Heemskerck. De brave man hoorde dat ik Frans sprak en zei lachend: ‘Ik ken uw landgenoten, ik heb nog tegen ze gevochten. Het zijn ruwe mannen, maar dat zijn wij ook.’

‘Waar heeft u gevochten?’ vroeg ik.

‘Ik was in Antwerpen, in 1832 met generaal Chassé.’

Juist, dat verklaarde alles; de brave man was in militaire dienst geweest; zijn aanwezigheid onder de vlag had zijn karakter veranderd en zijn instelling gewijzigd. De ontmoeting met een man van het Friese platteland die wilde keuvelen, was werkelijk een te mooie gelegenheid om voorbij te laten gaan. Ik informeerde bij de voormalige soldaat naar de oude gebruiken die in deze uithoek van Friesland nog bestonden, ondanks de vergane pracht, de verwoesting van de steden en de overvleugelde macht.

‘Heus,’ zei hij me, ‘u treft het slecht, ik leef in dit gat en ben hier van ’s ochtends vroeg tot ’s avonds laat en van ’s avonds tot ’s ochtends zo aan vastgekleusterd dat ik weinig weet van wat er om me heen gebeurt.’

‘Maar,’ vroeg ik hem, ‘in het leven vinden drie belangrijke gebeurtenissen plaats: de geboorte, het huwelijk en de dood. Heeft men in deze streek

dan geen belangrijke gebruiken ter gelegenheid van deze menselijke transformaties?’

‘Dat wel,’ antwoordde hij, ‘tenminste, die bestonden enkele jaren geleden nog en ik geloof niet dat dit veranderd is. Als een huismoeder het vaderland een kleine Fries schenkt, komen alle vriendinnen haar bezoeken en drinken ze brandewijn, die men op die dag in speciale glazen opdient. Alle vriendinnen brengen grote taarten mee, die in de kamer worden uitgestald. Soms telt men er wel dertig en hoe meer er zijn, hoe mooier, want dat bewijst dat men veel vriendinnen bezit. Vervolgens brengt men de kleine Fries naar de kerk onder begeleiding van alle meisjes van twaalf jaar en ouder, die hem om beurten dragen. Bij het betreden van de heilige plaats geeft men het kind over aan de vader, die het naar het doopvont draagt. Geen enkel meisje zal afzien van deelname aan deze kleine stoet, want het is een erezaak als ze bij haar huwelijk kan zeggen: “Ik heb zo en zoveel kinderen naar de doop begeleid.” Zonder in aanmerking te nemen dat dit geluk brengt en dat ze er zeker van kan zijn zelf ook een flink aantal dreumesen te zullen baren.’

‘En de verloving?’

‘Ja natuurlijk, de verloving! Dat is nog eens wat. Het meisje kiest de jongen; want weet u, het spreekwoord zegt: er zijn twee dingen die een meisje zelf kiest: haar aardappelen en haar verloofde.*

Ze ontmoeten elkaar op de kermis, op straat of in de wei. Op een mooie dag bemerkt de jongen dat zijn hart sneller klopt dan gewoonlijk, dus trekt hij ’s avonds zijn mooiste jas aan en stapt regelrecht naar de woning van zijn beminde. Daar wordt hij hartelijk ontvangen door haar vader en de moeder. De meisjes wisselen blikken en fluisteren onder elkaar. Over het doel van zijn komst bestaat niet meer twijfel dan over de toren van Babel; maar iedereen weet waaraan hij zich moet houden. Ten slotte wordt het tijd om te gaan slapen. De kinderen verwijderen zich; vader en moeder kleden zich uit en klimmen de bedstee in. Alleen het meisje blijft bij het haardvuur zitten om de jongen gezelschap te houden. Ze keuvelen over allerlei zaken, maar nooit over de liefde. Als zij niet van de jongen houdt en hem niet als echtgenoot wenst, laat ze het vuur doven. Gooit ze er daarentegen nieuwe turven op, dan wil dat zeggen dat ze hem bemint en als verloofde aanvaardt. In het eerste geval loopt de jongen treurig naar de deur en zal hij het huis nooit meer betreden. Maar in het tweede blijft hij het meisje de hele nacht liefkozen en vanaf die dag wordt hij als familielid beschouwd.

* Dit spreekwoord, of liever dit gezegde, wordt veel gebruikt in Friesland en Overijssel. In Friesland en ook in Holland eet men gekookte aardappelen niet alleen bij iedere maaltijd, maar bijna bij ieder gerecht.

‘En hoe lang duurt de verloving?’

‘O, even lang als overal:* twee tot drie jaar zo ongeveer, dat hangt ervan af. Ach, het is de mooiste tijd van het leven! Overal gaat men met zijn geliefde naartoe. Men geniet van het liefdesgenot zonder de zorgen van het huishouden. Men bezoekt alle partijen en feestmaaltijden. Lang leve de kermis, de schaatswedstrijden en de openluchtfesten! En verder wordt men nooit lastiggevalen. Nooit vragen de ouders: waar gaan jullie naartoe? Men bemoeit zich niet met wat u doet; en bovendien geen huishouding, geen zeurende dreumesen.’

‘En al die wedstrijden, al die partijen, zijn er nooit ongemakken?’

‘Welke ongemakken?’

‘U begrijpt me best.’

De oude sluiswachter begint te lachen en zegt: ‘Natuurlijk, als die dingen gebeuren, vervroegt men de bruiloft een beetje en dat is alles. Geloof maar dat de goede God op die momenten de ogen sluit of het hoofd afwendt, want hij straft de schuldigen niet en waarom zou men strenger zijn dan de goede God?’

De Friezen hebben tegenover dit soort kleine misstappen niet altijd de inschikkelijkheid betoond waarover de sluiswachter van Molkwerum verslag doet. Beatus Rhenanus rapporteert dat meisjes die verleid werden en nog in het ouderlijk huis leefden, en vrouwen die werden beschuldigd van overspel, werden gewurgd en vervolgens verbrand. Als men de verleider had kunnen aanhouden, werd hij van zijn kleren ontdaan, tot bloedens toe gegeseld en ten slotte opgehangen boven het graf van de medeplichtige.

Cornelius Kempius vertelt dat een overspelige vrouw voor het oog van de familie werd uitgekleeft en met de meest afschuwelijke kastijdingen gestraft, zonder dat schoonheid, jeugd of fortuin haar konden redden.

De gewoonten zijn inmiddels aanmerkelijk verzacht. Men is weliswaar niet minder streng dan in de vijftiende en zestiende eeuw, maar wel veel humaner en het strafrecht is in Friesland hetzelfde als bij ons.

‘En de begrafenis?’

‘O, dat is een goed moment voor hen die de overledene niet zo goed hebben gekend, want er is een begrafenismaaltijd. Vooral als de weduwe jong is en de dode een groot fortuin nalaat; het mankeert dan aan niets en men kan zich volledig tegoed doen. Wat bijvoorbeeld bijzonder is op ons platteland, is dat alle vrouwen naar het kerkhof gaan. Als de overledene zelf geen kar heeft, leent men er een van een buurman en daar plaatst

* ‘Als overal’ betekent: in Nederland. In de meeste provincies duurt de verloving minstens anderhalf tot twee jaar.

De haven van Stavoren naar de zijl te zien.

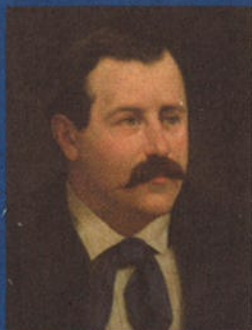
men de dode op en ook de vrouwen nemen daarop plaats. De mannen volgen te voet. Zo gaat het overal, behalve in Molkwerum, waar geen karren kunnen komen vanwege de smalle paden. Daar worden de doden gedragen, wat zeer ongemakkelijk is.

Deze conversatie, die zo'n treurige wending had genomen, was maar half naar de zin van Van Heemskerck.

'Kijk, het weer is opgeklaard,' zei hij me, 'als we weer eens op weg gingen?'

De uitspraak was verstandig. We namen afscheid van de sluiswachter, maar deze wilde ons nog niet laten vertrekken. Hij stond erop ons op zijn minst een kop koffie te laten drinken; en om hem niet te beledigen moesten we ons schikken naar de gastvrije wens van deze beste man.

Een uur later waren we in Stavoren. Maar die dag konden we de oude stad nog niet verlaten. De storm, die boven land was gaan liggen, veroorzaakte op zee nog hoge golven. Alle mannen in de haven werden verzocht om ons naar het eind van de steiger te slepen. De lange rij mannen, kinderen en grijsaards markeerde de pas en door hun inspanning kwam de tjalk langzaam in beweging. Het donkere silhouet van de brave mannen stak zwart af tegen de parelgrijze hemel. Twee grijsaards met hoge hoeden en grote jassen zorgden in deze stoet wel voor het opmerkelijkste effect. Allen zweetten en hijgden voorovergebogen aan het touw. Maar de moeite was volkomen vergeefs. Nauwelijks hadden we wind of we moesten op ons voornemen terugkomen. De onverbiddelijke golven sloegen over de brug en sleurden ons naar het Vrouwenzand. En om niet op de noodlottige zandbank te stranden, moesten we in Stavoren opnieuw een schuilplaats zoeken.

In de zomer van 1873 maakte de Franse cultuurhistoricus Henry Havard (1838-1921) met een tjalk een zeiltocht over de Zuiderzee, waarvan een jaar later het verslag verscheen in zijn boek *La Hollande pittoresque, voyage aux villes mortes du Zuiderzée*. Havard geeft een kleurrijke beschrijving van de steden die hij bezoekt en gaf hiermee bijvoorbeeld de aanzet tot het toerisme naar Volendam. Hij verbaast zich over de ontvolking van eens bloeiende centra als Enkhuizen en Medemblik, in de tijd van Havard verworden tot 'dode' steden. De nieuwe vertaling van Lex Wapenaar maakt dit opmerkelijke reisverslag weer toegankelijk voor de hedendaagse lezer en schetst een prachtig beeld van het leven rond de toenmalige Zuiderzee. 'Er is geen enkele reis in Europa die, uit wijsgerig en etnografisch oogpunt, van groter belang is dan een rondvaart over de Zuiderzee', aldus Havard.

'Heel Europa moet nog eenmaal de ogen richten naar dit stukje land dat werd veroverd op de elementen, dat werd geschapen door het menselijk genie, beschermd door zijn onvermoeibare volharding en dat de geboortegrond was van zoveel edele burgers, het object van zoveel bewondering en toewijding! Het Hollandse vaderland moet opnieuw van zich laten spreken, de wereld opnieuw verlichten met de stralen van zijn grandeur, zodat, wanneer op een noodlottige dag de naam van een grote natie van de kaart van Europa wordt geveegd door een overwinnend volk, de hele verraste wereld niet zal zeggen: was er dan nog een Nederland?'

